

Notes sobre l'adscripció dialectal de la Ribera d'Ebre

Olga Cubells Bartolomé

Llicenciada, amb grau, en Filologia Catalana.

Professora del Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili

D'un temps ençà, sembla que, per interessos ben diversos, s'ha generalitzat l'etiqueta "Terres de l'Ebre", en la qual s'han ensacat les comarques tarragonines del sud del Principat. Segurament hi deu haver, doncs, característiques diverses que permeten de fer aquest agrupament; no és ara el lloc ni el moment d'entrar en un debat sobre l'existència real d'aquesta denominació o la percepció que en tinc, però pensar en el conjunt d'aquest territori m'ha servit per preguntar-me si un dels trets aglutinadors pot ser la llengua. Pertanyen les Terres de l'Ebre a la mateixa varietat dialectal? Segurament una pregunta com aquesta generaria una ànsia de resposta apressada per part del lector que se senti mínimament sensibilitzat per aquest tema, però no és la meua intenció intentar elucubrar, des d'un punt de vista visceral, sobre la necessitat d'unir esforços per reivindicar uns determinats trets lingüístics o procurar defensar a ultrança aquells elements que sentim tan "nostres" i, en canvi, no estan reconeguts.

Si ens haguéssim d'enfrontar a la pregunta des d'un punt de vista científic i, per tant, objectiu, caldria —abans que res— que realitzéssim un estudi geolingüístic de cadascun d'aquests parlars. No demano pas la lluna en un cove; em consta que aquesta feina l'estan duent a terme des de fa un temps diferents lingüistes del territori, i alguns la tenen ja en un estadi molt avançat. Una vegada estigui estudiada cada comarca, comparant els resultats es podrà donar l'adscripció dialectal (o les adscripcions dialectals, si és el cas) a tota la zona de conjunt. De fet, el Dr. Pere Navarro ja fa temps que empeny per poder tindre, en un futur no gaire llunyà, un Atlas Lingüístic de les Terres de l'Ebre, un projecte molt ambiciós, i segurament pioner, que neix amb l'esperit d'obrir mires, d'evitar el reduccionisme fronterer que sempre imposa l'administració i englobar en aquest treball també les comarques del nord del País Valencià i la comarca del Matarranya, a la Franja de Ponent.

I per aquelles coses de la vida, m'ha tocat a mi encarregar-me de l'estudi d'una de les comarques perifèriques d'aquesta etiqueta a què em referia al

principi de l'article. Acostumada comestic a pertànyer als extrems, realitzo desde fa uns anys l'estudi geolingüístic dels parlars de la Ribera d'Ebre. Es pot englobar la Ribera dins del tortosí? Es parla lleidatà a la Ribera? O ni una cosa ni l'altra? Perquè, ben mirat, què és el tortosí? És un dialecte o és un subdialecte? Intentar desvetllar aquestes qüestions ens conduiria a endinsar-nos en uns viaranys que ara hem d'esquivar, però, per enllestir-ho ràpid, considerarem que el tortosí és una àrea de transició entre el català nord-occidental i el sud-occidental o valencià, i que es constitueix per una sèrie de parlars que presenten una gran variació lingüística, tal com afirmen els estudiosos que s'hi han dedicat detingudament (Veny, Massip, Gimeno, Navarro, Buj, Cubells...).

La situació geogràfica de la Ribera d'Ebre és, també, de frontera: al sud hi té les comarques tortosines, al nord topa amb les lleidatanes, a l'est la segueix el Priorat i a l'oest s'enganxa amb les comarques catalanoparlants de l'Aragó i amb la Terra Alta.

En aquest breu article, la meua intenció no és la d'aportar dades conclusives sobre l'adscripció dialectal de la comarca que és objecte d'estudi, perquè el treball de recerca encara no està acabat, sinó donar algunes pinzellades del rumb que pren la investigació¹.

Tradicionalment s'ha considerat que el nivell lèxic no és indicatiu, si s'estudia aïlladament, per poder concloure a quin dialecte i subdialecte cal inserir un parlar o un conjunt de parlars, sinó que són altres nivells lingüístics —la fonètica, la morfologia i la morfosintaxi, especialment— els més rellevants per la seua importància qualitativa. El lèxic ajuda a refermar hipòtesis, però sempre enfortit per la resta de nivells lingüístics. En un treball anterior (Cubells 2001b) em vaig ocupar, precisament, del nivell morfològic i del sintàctic i allà vaig poder concloure (sempre de manera provisional, fins que no estigui enllestida l'anàlisi completa) que, d'entrada, la Ribera d'Ebre es troba situada en la zona de transició entre els subdialectes lleidatà i tortosí i, així, es converteix en un terreny on s'entrecreuen i traspassen isoglosses —en ocasions verticalment, altres horitzontalment— de cada un d'ells. També avançava que, pel que fa a aquests nivells lingüístics, la comarca es pot dividir en dos zones clarament diferenciades, la línia separatòria de les quals seria el Pas de l'Ase².

¹A partir d'aquest moment, per no repetir cada vegada el nom sencer de les disset poblacions s'emprarà l'abreviació que s'indica:

Ascó: As	Ginestar: Gi	Riba-roja d'Ebre: Ri
Benissanet: Be	Miravet: Mi	la Serra d'Almos: Se
Darmós: Da	Móra d'Ebre: Me	la Torre de l'Espanyol: To
Faió: Fa	Móra la Nova: Mn	Vinebre: Vi
Flix: Fl	la Palma d'Ebre: Pa	Tivissa: Ti
Garcia: Ga	Rasquera: Ra	

²Pas natural situat al quilòmetre 75 de la carretera C-12, coneguda com Eix de l'Ebre.

La zona nord està formada per les localitats de Faió³, Riba-roja d'Ebre, Flix, la Palma d'Ebre, Vinebre, la Torre de l'Espanyol i Ascó; la zona sud estaria composta per Garcia, Móra d'Ebre, Móra la Nova, Benissanet, Miravet, Ginestar, Rasquera, Darmós, la Serra d'Almos i Tivissa. De característiques morfològiques o sintàctiques que deixin la comarca dividida en aquestes dos meitats n'hi ha nombroses: la desinència /e/ o /a/ de la 3ª persona del present d'indicatiu, l'imperfet d'indicatiu i el condicional⁴; l'articulació d'una velar analògica després de la vocal temàtica de conjugació en la 1ª persona del present d'indicatiu d'alguns verbs del III grup (òbric, mòric) o l'absència d'aquesta velar⁵, o la vocal morfemàtica -a de la desinència de 1ª persona del present de subjuntiu (cantessa)⁶.

També s'afirmava en aquell estudi que els parlars del nord del Pas de l'Ase presenten moltes més característiques pròpies del subdialecte lleidatà que no pas els del sud i que són les localitats de l'extrem nord les que enregistren més trets lleidatans (Faió, Riba-roja, Flix i la Palma). Així mateix, el parlar de la Palma és el que menys característiques presenta del subdialecte tortosí (ús del demostratiu *aquest*, presència sempre de l'article personal, articulació com a [ɛ] de la vocal àtona de la desinència de l'imperfet de subjuntiu⁷, i altres) i el parlar de Faió presenta solucions lingüístiques que el diferencien, en ocasions, de la resta. Darmós i la Serra d'Almos també formen un subconjunt dins dels parlars de la meitat sud i es distancien, en alguns casos, de les solucions de la resta.

Finalment, es va constatar que hi ha algunes isoglosses de trets tortosins que transcorren discontinuament per la comarca i abracen els parlars de Faió, Riba-roja i Flix, però, en canvi, en deixen fora la resta (manteniment de l'accentuació de la llengua antiga en verbs del tipus *creure*, *caure* – *creïa*, *caïa*; confusió de les persones 4^a i 5ª del present de subjuntiu i de l'imperfet de subjuntiu). En aquest cas, considerant els parlars veïns de la Terra Alta⁸, s'observa que les isoglosses que s'acaben d'esmentar agrupen els parlars de Faió, Riba-roja i Flix amb els de la Terra Alta veïns.

Però, a banda de la morfosintaxi i la sintaxi i de la fonètica, seguint amb el que deia més amunt, també el lèxic pot ajudar a corroborar aquestes conclusions o, al contrari, les pot relativitzar. De tots els camps semàntics

³Per a la configuració de la comarca s'han seguit els criteris aplicats per la *Gran geografia comarcal de Catalunya*.

⁴/e/ en els parlars del nord (cante, cantave, cantaríe) i /a/ en els del sud (canta, cantava, cantaria).

⁵Els parlars que presenten la velar són els de la meitat sud.

⁶Que és present en els parlars de la meitat nord, però no, en canvi, en els de la meitat sud.

⁷Aquesta isoglossa s'endinsa en la demarcació de Lleida, tal com es va poder constatar en un estudi anterior (Cubells i Satorra 2000: 51); la confusió també es recull a les localitats de Mequinensa (Baix Cinca), Almatret, Maials i Llardecans (Segrià) i la Granadella i Bovera (Garrigues).

⁸Per a una descripció geolingüística del parlars d'aquesta comarca, consulteu Navarro 1996.

enquestats (setze en total) n'he analitzat parcialment tres: el camp semàntic dels cultius, el de les indústries relacionades amb l'agricultura i el camp semàntic dels animals vertebrats i invertebrats. L'exploració d'aquests camps permet localitzar-hi mots que són propis del bloc occidental del català, com ara *aladre*⁹, *tafarra*¹⁰, *panís*, *redable*¹¹, *paloma* (papallona) o *pitxó* (cria de colom). D'altres paraules es recullen en el dialecte nord-occidental, com ara *entera* (tros de terra que queda sense llaurar en arribar a la partió), *pampes* (fulla del cep; *pàmpols* a Móra d'Ebre, Móra la Nova i la Serra d'Almos) o *crestar* (tallar i treure de l'arna les bresques, deixant-hi les necessàries perquè les abelles puguin alimentar-se i fabricar-ne més), o en el dialecte valencià, com és el cas de *rail* o *arraïl*¹², *mostra* (flor de l'oliver), *anar a estall* (recollit en tots els parlars excepte en el de la Palma, on la forma usada és *anar a preu fet*), *cornalons* (les bosses als costats que fa la sàrria¹³), *fesol*, *bajoca* o *cadernera*¹⁴.

Igual com apuntàvem en altres nivells lingüístics, també lèxicament el Pas de l'Ase marca una frontera clara entre els parlars del nord de la comarca i els del sud; de les parelles que vénen a continuació la primera equival a la forma general al nord del Pas de l'Ase i la segona a la forma general al sud: *mantornar* / *girar* (segona passada amb l'aladre), *triança* / *trienca*, *trillença*, *tienca* (forca de cinc pues), *respall* / *ramàs* (el raspall d'escombrar l'era), *tiràs*, *estiràs* / *ròssec*, *ròssic* (eina que consisteix en un tros de fusta plana fixada transversalment a l'extrem d'un mànec llarg i que serveix per aplanar la terra), *pisar el raïm* / *trepitjar el raïm* (variant recollida en els parlars del sud, excepte Garcia, Darmós i la Serra, on diuen *piar*, igual com a la comarca veïna del Priorat, segons Alcover, DCVB 8, 559), *collir olives* / *escarrar*.

Els parlars de la Palma i Faió, en els extrems de la zona nord, divergeixen algunes vegades de la resta de la comarca. Només a Faió continua el dialecte nord-occidental amb el mot *tenalla* (gerra a la resta), igual com els parlars veïns aragonesos de la Terra Alta (Navarro 1996, I: 211) i només a Faió i la Palma en el terme *barrusca* (raïm despullat de grans; a la resta de poblacions i en tortosí i valencià la forma usada és *rapa*). El parlar de la Palma també pre-

⁹L'aladre de forcat s'anomena *pollegana* i és el que s'usava en la majoria de pobles de la comarca. Alcover (DCVB 8: 724) localitza aquesta forma a Lleida, el Camp de Tarragona, el Priorat, Gandesa, Tortosa i Morella i recull també les variants formals que es poden trobar a la Ribera: *pollegana* a Fa, Fl, Ga, Mn, To; *pulligana* a la Palma (segons Alcover variant vulgar recollida a Tortosa i Morella, però sense tancament de la vocal velar); *pollagana* a Da, Gi, Me, Ra i *pollagana de fusta* a Mi. A Tivissa es va recollir un altre terme lèxic, *xiruga*.

¹⁰*Tafarra* a As, Be, Da, Fa, Fl, Ga, Gi, Me, Mn, Pa, Ra, Ri, Se, Ti, To; però també *retranca*, a Me, Mi, Vi i coera a Mn. Coera apareix recollit a Esterri d'Àneu i en menorquí i mallorquí.

¹¹Tiràs de l'era; *r[o]dable* a Ascó i Darmós. Alcover (DCVB 9, 448) va recollir la forma *redable* a Massalcoreig, Gandesa, Tortosa, Maestrat i Artana.

¹²A la Palma, Darmós, la Serra d'Almos, Tivissa, Ginestar i Rasquera, però, les variants recollides són *raels*, *arraels* o *arrels*.

¹³*Cabullons* a Faió; *quarnerons* a Riba-roja.

¹⁴A la Palma *carderola*, que és una forma lleidatana; a Faió *cardalina*, variant compartida amb altres parlars de la Franja d'Aragó.

senta altres variants lèxiques que divergeixen de la resta de parlars de la comarca: per designar el cep que s'enfila es fa servir el mot *parra* (igual com a Tivissa), però a la resta de localitats la forma usada és *parral*; l'aparell que servia per separar les olives de les fulles i les rametes es diu aquí *tirador*, mentre que a la resta de la comarca el nom que presenta és *porgador*; igualment, la mola de davall, fixa, d'un molí s'anomena *sotamola* (igual com a l'Urgell, la Conca de Barberà i el Camp de Tarragona, segons Alcover —i també Garcia) però a la resta de parlars es diu *sotana* (terme recollit per Alcover a Gandesa, Ascó, tota la ribera de l'Ebre i Menorca).

Finalment, en aquest nivell lingüístic destaca la proliferació de variants lèxiques per referir-se a un mateix significat. Només a tall d'exemple, podem assenyalar les següents: per designar el sarment d'un cep que es colga a terra i es torna a fer servir perquè neixi un cep nou es recullen a la comarca deu variants lèxiques diferents —*robat* (Fa), *emburgonat* (Ri), *abocat* (Fl, Gi, Mi, Ra), *capfurtat* (Vi), *arraïlat* (As), *murgó* (Be, Ga), *cappare* (Me), *amuronat* (Mn), *amogonat* (Io), *colgat* (Da, Se, Ti)—, de les quals dos no apareixen recollides en els materials lexicogràfics consultats (o no hi apareixen amb aquest sentit): *capsurtat* (Vinebre) i *cappare* (Móra d'Ebre); la variant *colgat*, que apareix a Darmós, la Serra i Tivissa, és pròpia del català oriental (DCVB 3, 268). L'eina semblant a un rasclat de mà, amb quatre o sis pues, que serveix per collir olives, té nou noms diferents a la Ribera d'Ebre: *rasqueta* a Fa, Fl, Ga, Gi, Me, Ra; *collidor d'olives* a Fa; *sarpeta* a Gi, Pa, Ri, Io; *màquina* a Pa; *raspeta* a As, Vi; *rasqueta* a Mn; *pinta* a Be, Da, Ti; *raspa* a Mi; *escarrador* a Se. D'aquests, *pinta* i *raspa* són formes més acostades al lleidatà i *rasqueta*, *raspeta*, *rasqueta*, *sarpeta* i *llanceta* són variants no recollides per Alcover amb aquest sentit¹⁵.

L'anàlisi de les paraules, doncs, referma les conclusions que apuntaven els altres nivells lingüístics, atès que, des del punt de vista lèxic, també cal inserir la Ribera d'Ebre dins del dialecte nord-occidental i sembla que la majoria de parlars cal ubicar-los, més específicament, en el subdialecte tortosí. És clara, igualment, una frontera interior, que discorre horitzontalment pel Pas de l'Ase, i que separa els parlars del nord dels situats al sud de la comarca (caldrà posar especial atenció en les poblacions dels extrems, per tal com sembla que presenten divergències en alguns aspectes lingüístics).

És evident que fins que no estigui contrastada tota la informació recopilada no es podrà donar una adscripció definitiva i fins que no estiguin treballades totes les comarques no se'n podrà oferir cap de conjunt, però potser aleshores l'etiqueta amb què s'encetava aquest article ja estarà més consolidada i, per tant, la llengua serà un gra més per posar al sac.

Diuen que només avançarem en el coneixement si abans ens coneixem a nosaltres mateixos; em sembla que aquestes comarques necessiten esperons per descobrir-se i que el moment actual és un dels millors per aconseguir-ho.

¹⁵*Raspeta*, però, és un diminutiu de *raspa*, per tant, pot entendre's que no aparegui recollida.

Referències Bibliogràfiques

- ALCOVER, Antoni Ma. i MOLL, Francesc de Borja (1926-1968). *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB). Palma de Mallorca: Ed. Moll.
- BUJ ALFARA, Àngela (1998). "Aproximació geolingüística als parlars del Montsià". Tesi de Llicenciatura. Universitat Rovira i Virgili. Inèdita.
- (2001). *Lèxic del Montsià. Estudi geolingüístic I*. Amposta: Consell Comarcal del Montsià.
- CUBELLS, Olga (2000). "El parlar de Garcia", dins de *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*. Flix: Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre.
- (2001a). *El parlar de la Palma d'Ebre (Ribera d'Ebre)*. Tesi de Llicenciatura. La Palma d'Ebre: Associació Cultural l'Espona.
- (2001b). "El tortosí a la Ribera d'Ebre. Aproximació geolingüística als parlars de la comarca. Nivells morfològic i sintàctic". *Actes del I Congrés sobre cultura i territori a la Diòcesi de Tortosa*. Benicarló, Tortosa, Morella, 11-15 de desembre de 2001, p. 97-124.
- (2002). "Treballar la terra a la vora del riu. Els noms de les eines i les feines del tros en els parlars de la Ribera d'Ebre". Xarrada realitzada per al curs L'espai fluvial: espai natural, humanitzat, cultural, que forma part dels cursos d'estiu de la Universitat d'Estiu de la URV. Vinebre, del 10 al 12 de juliol de 2002.
- CUBELLS, Olga i SATORRA, Jordi (2000). "Entre el tortosí i el lleidatà". *Actes del II Congrés d'Història d'Alcanar*. Alcanar, 1-3 de desembre de 2000, p. 205-227.
- GIMENO, Lluís (1991). "El tortosí. Extensió i característiques dialectals", *A sol post* 2: 171-192. Alcoi: Marfil.
- (1997). *Atlas lingüístic de la Diòcesi de Tortosa*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Gran Geografia Comarcal de Catalunya*. (1984) Barcelona: Enciclopèdia Catalana. S. A.
- MASSIP, M. Àngels (1989). *Aproximació descriptiva al parlar tortosí*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV.
- NAVARRO, Pere (1996). *Els parlars de la Terra Alta*. 2 vols. Tarragona: Diputació de Tarragona.
- (2000a). *Aproximació geolingüística als parlars del Priorat*. Albarca: Migdia Serveis Culturals.
- (2000b). *Aproximació geolingüística als parlars de la Ribera d'Ebre*. Flix: Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre.
- VENY, Joan (1982). *Els parlars catalans*. Palma de Mallorca: Editorial Moll.